

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 13, Issue 1, No.27, Spring & Summer 2022 pp5-8

Receive: 16/01/2021 Accepted: 13/03/2022

Corona: The Challenge of Evil Theology in the Meaning-seeking of Humans

Mojtaba Attarzadeh*

Associate Professor of Political Science, Department of General Courses and Islamic Educations, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran
mattarzadeh1@gmail.com

Extended Abstract

Following the outbreak of Corona disease, many fundamental questions were raised in various political, economic, and social spheres about the present and future of human societies, each of which looked at the many aspects of the impact of this subversive crisis. One of the most important questions that can be answered to help calmly confront this deadly phenomenon and prevent significant psychological damage from the fear of death is the issue of "the meaning of life". This is a detailed discussion that has been going on for a long time and has been intensified in the recent period.

In fact, Corona, by proving the inability of modern thought which, by reducing perceptions to mental, quantitative, and experiential levels had caused ignoring any spiritual connection between humans and the universe to an unseen origin and denying any connection between God and the world. Corona provides a logical interpretation in the face of the evils and sufferings of the world that can calm the savage human being from such things and proved that in spite of enjoying the experience of various manifestations of material pleasure and entertainment, anxiety and feeling of emptiness and meaninglessness which annoyed humans,

*Corresponding author

Attarzadeh, M. (2022). Corona: The Challenge of Evil Theology in the Meaning- seeking of Humans. *Comparative Theology*, 13(27), 17-32.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/coth.2022.127040.1527>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.27.2.7>

have been intensified due to mental problems and feelings of insecurity.

The inability of the most advanced countries in the world to control the dangerous Corona disease shocked the depressed primordial nature of the modern man, who, relying on his intellectual and scientific abilities, claimed to be able to solve all problems in many aspects alone, and realized the inefficiency of secular science (claimant of the end of the religion era) in the face of security and health crisis. The emergence and spread of this virus as the cause of disease and threat to the human race, and the increasing probability of death led many to think about the meaning of life. As a result, the modern human, which either ignored religion or took a demanding and right-wing stance and spoke of human expectations from God and religion, did not find any solid source of meaning as a shelter to endure the hardships of Corona except religious teachings.

The hypothesis of the current study in response to the main question of this study (i.e. How has Corona, as a symbol of evil theology, influenced the manifestation of human's meaning-seeking through inclination towards religion?) is that human consciousness is aware of its inability to prevent death. Despite the remarkable scientific advances in the face of Corona, Man's growing awakening to the sluggishness and fragility of earthly life, and the need for a rational justification of the philosophy of life and its meaning, attracted him more and more to the meaningful dimension of religion. The results show that contrary to the notion that Corona leads to the growth of secularism and the decline of religion, it revived religion, not as a reaction against secularization, but as a result of which humans seriously challenged the theology of evil.

Keywords: Corona, Religion, Crisis, Meaning, Modernity.

References

- Akhlaghifard, M. (2020). Naghshe manavit va moalefehaye an dar bohranhaye fardi va ejtemaee. *Farhikhtegan Newspaper*, 5-6.
- Alizamani, A. A. (2004). *Khoda, zaban, maana*. Qom: Ayat Eshgh Publication.
- Bashir, H. (2016). *Din, resaneh va corona*. Tehran: General Directorate of Islamic Research of the Radio and Television of Iran.
- Bentham, S. (2005). *Educational psychology*. Translated by Ismail Biabangard and Ali Nemati. Tehran: Roshd Publication.
- Berger, P. (2018). *Holy canopy (elements of sociological theory of religion)*. Translated by Abolfazl Morshedi. Tehran: Saless Publication.
- Binger, M., & Alston, P. (2000). *Religion and new perspectives*. Translated by Gholam Hossein Tavakoli. Qom: Islamic Propaganda Office.
- Chit Saz Qomi, M. J. (2020). Corona va dindari: Chaleshha va tahlilha. *Journal of Social Impact Assessment (Special Issue on the Consequences of Corona-Covid Virus Outbreak 19)*, 1(2), 151-162.
- Copleston, F. (2006). *History of philosophy (Volume I: Greece and Rome)*. Translated by Dr. Seyed

- Jalaluddin Mojtabavi. Tehran: Soroush Publication.
- Durant, W. (2019). *About the meaning of life*. Translated by Shahabuddin Abbasi. Tehran: Parseh Book Translation and Publishing Company.
 - Durkim, E. (2014). *The basic forms of religious life*. Translated by Nader Salarzadeh Amiri. Tehran: Allameh Tabatabai University Press.
 - Engelhart, R., & Norris, P. (2008). *Holy and customary: Religion and politics in the world*. Translated by Maryam Veter. Tehran: Kavir Publication.
 - Farrow, G. (1984). Spirituality and self-awareness. *The Friends Quarterly*, 23, 317- 318
 - Hop Walker, L. (2007). *The meaning of life*. Translated by Azam Pouya. Tehran: Adyan Publication.
 - Hume, R. (2001). *Death and immortality, collection of articles*. Translated by Seyed Mohsen Rezazadeh. Tehran: Suhrawardi Publication.
 - Jafari Tabrizi, M. T. (1982). *Hayate maaghol*. Tehran: Simaye Noor Publication.
 - Jafari Tabrizi, M. T. (2002). *Imam Hossein shahid farhang, pishro ensaniat*. Tehran: Allameh Jafari Publishing House.
 - James, W. (1997). *Religion and psychology*. Translated by Mehdi Ghaeni. Second Edition. Qom: Dar Al-Fikr Publication.
 - Jung, C. G. (2002). *Modern man in search of his soul*. Translated by Fereydoun Faramarzi and Leila Faramarzi. Tehran: Astan Quds Razavi Publication.
 - Kierkegaard, S. (1980). *Sickness unto death*. Princeton University Press
 - Lasjerdi, H. (2020). Pasacrona, fazaye monasebi baraye gostareh tohid va koda bavari. *Shoma Weekly Paper*, 1(1).
 - Malekian, M. (2000). *Tarikh falsafeh gharb*. Qom: Research Institute of Hozeh (Theological School) and University.
 - Metz, T. (2011). The meaning of life. Translated by Zahra Ramezanloo. *Book of the Month of Religion*, 14(45), 16-28.
 - Motahari, M. (1988). *Majmoeh asar*. Tehran: Sadra Publication.
 - Nasri, A. (1386). *Falsafeh Afarinesh*. Qom: Maaref Publication.
 - Nietzsche, F. W. (1998). *Der Wille zur Macht Versuch einer Umwertung aller Werte (The Will to Power)*. Translated by Roya Monjem. Tehran: Mes Publication.
 - Pour Hassan, Gh. (2014). *Elahiat va masaleh shar*. Tehran: University of Humanities and Cultural Studies.
 - Pour Mohammadi, N. (2020). *Dar bareh shar (translation of selected articles in the philosophy and theology of evil)*. Tehran: Taha Book (Taha Cultural Institute).
 - Shahidi, Sh. (2000). *Ravandarmani va manaviat*. Tehran: Andisheh Cultural Center.
 - Shekhavandi, D. (1995). *Jameehshenasi Max Weber (jadoo zodaee az jahan)*. Tehran: Marandiz Publication.

- Tabatabai, M. H. (1985). *Al-mizan fi tafsir al-Quran*. Qom: Publication of the Society of Teachers.
- Taylor, Ch., & Rajaei, F. (2014). *Zendegi fazilatmand dar asr corona*. First Edition. Tehran: Agah Publication.
- Tolstoy, L. (2007). *Death of Ivan Ilyich*. Translated by Saleh Hosseini. Tehran: Niloufar Publication.
- Vaughan, F. (1993). Spiritual in psychotherapy. *Journal of Transpersonal Psychology*, 23(2),105-119
- Yalom, E. (1996). *Narratives of psychotherapy (existential psychology)*. Translated by Mahshid Yasai. First Edition. Tehran: Amun Publication.
- Zimmel, G. (1993). Metropolis and mental life. Translated by Yousef Ali Abazari. *Journal of Social Sciences*, 6, 53-66.

الهیات تطبیقی

نوع مقاله: پژوهشی

سال سیزدهم، شماره بیست و هفتم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

ص ۱۷-۳۲

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲

کرونا؛ چالش الهیات شر در «معنا» طلبی بشر

مجتبی عطارزاده*، دانشیار علوم سیاسی، گروه دروس عمومی و معارف اسلامی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

mattarzadeh1@gmail.com

چکیده

عاجز ماندن پیشرفته‌ترین کشورهای جهان در مهار بیماری خطرناک کرونا، فطرت فروخته انسان عصر جدید مدعی توانمندی حل همه مشکلات خود به تنهایی را تکان داد و او را متوجه ناکارآمدی علم سکولار در مواجهه با بحران امنیت و سلامت کرد. پیدایش و شیوع این ویروس به عنوان مصداق و نمونه کاملی از شر و تهدیدگر نسل بشر که با افزایش شدید تلفات، ضعف انسان در مقابله با آن کاملاً آشکار شد، بسیاری را به تأمل در معنای زندگی رهنمون کرد. فرضیه این نوشتار در پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش که چگونه با وجود جولان الهیات شر در اثر کرونا، موضوع معنا و مفهوم حیات برای بشریت مدرن اهمیت مضاعف پیدا کرد، این است که کرونا همچون دیگر شرور با آشکار کردن عجز و ناتوانی بشر پیشرفته امروزی در مواجهه با پدیده مرگ، عرصه را برای بازاندیشی در فلسفه حیات - که در هیاهوی مدرنیسم به محاق فراموشی رفته است - گشود. نتیجه حاصل از این کاوش بیان‌کننده این واقعیت است که برخلاف انتظار، حادثه کرونا نه تنها سکولاریسم را تقویت نکرده، نیاز حیاتی انسان برخوردار از همه مواهب مادی را به فریاد سی نجات‌دهنده به وضوح آشکار کرده و پرده از این واقعیت برداشته که هرچند جهان به لحاظ مادیت از خود نومید شده، به لحاظ معنویت، همچنان نیاز به دین و نقش‌آفرینی در حیات برای تقویت روحی بشر از رهگذر معنابخشی به فلسفه حیات به قوت خود باقی است. با ظهور کرونا و آشکار شدن ضعف انسان، بیش از گذشته، حتی اگر به دلیل تعطیلی مناسک دینی جمعی، ادعا شود این بیماری موجب تقویت دینداری نیست، دست‌کم آثار و نشانه‌ها بیان‌کننده آن‌اند که کرونا مردم را از دین دور نکرده و نخواهد کرد که این الهیات شر را با چالشی جدی مواجه کرده است.

واژه‌های کلیدی:

کرونا، دین، بحران، معنا، مدرنیته

* مسؤل مکاتبات

عطارزاده، مجتبی. (۱۴۰۱). کرونا، چالش الهیات شر در معنا طلبی بشر. *الهیات تطبیقی* ۱۳ (۲۷): ۱۷-۳۲.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.221108/coth.2022.127040.1527>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.27.2.7>

مقدمه و طرح موضوع

با ظهور مدرنیته و توسعه، احساس امنیت وجودی بشریت رو به فزونی نهاد و در نتیجه، تمایل انسان‌ها به مسائل ماورا کاهش پیدا کرد و احساس قدرت، مردم را فرا گرفت و زندگی‌شان رونق پیدا کرد. انباشت تدریجی معرفت علمی به مردم قدرت فهم و تسلط بر حیطه‌هایی را بخشید که روزگاری رازآلود بودند. پس طبیعی است که نیاز و مجال توسل به دین به تدریج فروکش کند. با پیدایش مصائبی مانند سیل، بیماری، فقر و بحران که زندگی انسان را پریشان می‌کند و درهم می‌شکند، آسیب‌پذیری این امنیت وجودی بیش از پیش آشکار می‌شود. به‌طور معمول، شرایط یکدست و روندهای متعارف و تکراری در زندگی، موجب غفلت از ابعاد دیگر وجودی و عرصه‌های دیگر حیات می‌شوند و این قبیل تکانه‌ها و قرارگرفتن در موقعیت‌های خطیر گاهی باعث عطف توجه به نیازها و ظرفیت‌های مغفول‌مانده انسان می‌شوند.

بیماری فراگیر کرونا با سایر بحران‌های قبل تفاوت ماهوی دارد. اپیدمی ویروس کرونا انسان را با چیزی مواجه کرد که در نظرش ناممکن جلوه می‌کرد؛ جهان از حرکت ایستاد و تمامی کشورها دچار محدودیت و قرنطینه شدند.

این بحران، صریح‌تر و کوبنده‌تر از سایر بحران‌ها است و به روند کاهش منابع روانی و مادی بشر سرعتی شگفت‌آور داده است. این بحران را نمی‌توان به حبس و حصر کشید یا ویروس را وادار به اعتراف و قربانیان آن را کتمان یا حتی دایره آسیب آن را محدود به یک طبقه غیرخودی کرد. این ویروس، دموکراتیک است و بین فقیر و غنی یا بین دولتمرد و یک شهروند عادی تمایز قائل نمی‌شود.

انسان مدرنی که به‌نحو غالب دچار عارضه تنهایی بود، اکنون به دلیل دست‌ورعمل فاصله‌گذاری اجتماعی بر تنهایی‌اش افزوده شده و به دلیل توقف فعالیت‌های یومیه‌اش، بر زمان فراغت‌ش نیز اضافه شده است. این فراغت اگر در شرایط دیگری روی می‌داد که انسان‌ها با

اضطراب و محدودیت‌های کنونی مواجه نبودند، حتماً ماهیت و سمت‌وسوی دیگری پیدا می‌کرد؛ ماهیتی از جنس بی‌خبری و بی‌خیالی و سرخوشی‌های بیشتر. پیدایش ویروس کرونا و تحولات گسترده ناشی از آن در کل جهان، علاوه بر مسائل ایجاد شده در حوزه‌های تعامل اجتماعی انسان‌ها، در حوزه‌های مختلف تفکر فلسفی و دینی هم پرسش‌های بسیاری را مطرح کرد. به اقتضای محدودیت‌های وضع شده که دیگر امکان رفت‌وآمد به پارک و رستوران یا سفر و سایر تفریحات وجود نداشت، ناخواسته فرصت و بستری برای طرح دغدغه‌های مذکور فراهم آمد؛ اما چون گاه با اغراض دین‌ستیزانه همراه بود، بنیان‌های تفکر دینی و اعتقادات به چالش کشیده شد. در این بین، آن دسته از آموزه‌های دینی و معنوی متروک مانده، از جمله شیوه برخورد با مسائلی چون حیات و مرگ، بازخوانی و مرور دوباره شد و انسان مدعی قدرتمندی محض، در برابر میرایی و شکنندگی خود، فارغ از رفاه ناشی از مدرنیسم، به اندیشه وا داشته شد.

رونالد اینگلهارت، اندیشمند مشهور اجتماعی معاصر، معتقد است خطرات مختلف، نیاز به اعتقاد به قدرت مافوق بشر را افزایش می‌دهد (اینگلهارت، ۱۹۹۷: ۶۸). براساس نظریه او، انتظار می‌رفت وضعیت کرونایی به علت ناتوان کردن انسان‌ها در کنترل بر محیط زندگی، وضعیتی را فراهم کند که در آن دینداری تقویت شود و جایگاه اندیشه سکولار در جامعه تضعیف شود؛ اما آنچه در عالم واقع رخ داد، تأیید نظریه اینگلهارت در وضعیت کرونایی را با تردید مواجه کرد. برخی نام‌تدینان و خداناباوران، با آمدن کرونا آن را شاهدی بر اعتقاد خود و مؤیدی بر دلیل شر، تلقی کرده‌اند و برای برخی متدینان نیز سؤال‌هایی درباره حدود فاعلیت الهی و غایات این‌گونه پدیده‌ها در ارتباط با حکمت و عدل الهی و نیز مسئله دعا مطرح شده است. بدین‌سان گویی مجال برای جولان الهیات شر فراخ می‌شود که رنج‌کشیدن بار هستی به وسیله انسان را تلاشی نامعقول، بدون توجیه و زیادی می‌شمارد

تفسیری که از این نوشته می‌شود این است که خدا اسم آن جوهری است که به زیست جهان، پیوستگی و اتحاد می‌بخشد که در آن انسان‌ها در ادامه زندگی خود یکدیگر را به‌عنوان مخلوقات «با معنا» به رسمیت می‌شناهند. نه علم و نه هنر، هیچ‌یک قادر به انجام چنین مهمی نیستند و نمی‌توانند ردای دین را به ارث ببرند. در مشاجراتی که زندگی امروز ما را تحت فشار قرار داده، این دین است که می‌تواند راهنما و محملی برای بحث و گفت‌وگو در معنایابی حیات بشری باشد؛ زیرا منطق ابزارسازی که وسیله کنترل و مهار طبیعت است، با منطق رها سازی انسان از راه عقلانی کردن ارتباطات متقابل به‌واسطه زبان تفاوت دارد. سنت‌های توحیدی، زبانی در اختیار دارند که ظرفیت معنایی‌شان هنوز مستهلک نشده است؛ چیزی که خودش را عرضه کرده است تا معلوم دارد در قدرتش برای پرده برداشتن از راز جهان و شکل‌گیری هویت، در قابلیت خود برای نوسازی، در تمایزش و در گستره‌اش برتر است. از نظر هابرماس، در حالی که پوزیتیویسم، کلمات را تسمیه‌گرایانه به‌علایم، تبدیل و سپس به‌طور دلخواه پردازش کرده است، زندگی با مشارکت در زبان همسان می‌شود؛ یعنی حقیقت، مترادف با حقیقت زبانی است. در واقع، پوزیتیویسم زبان را تخلیه و قدرت وحدت بخش زبان را نقض کرده است؛ در نتیجه، فقدان و غیبت نهادهای معنا بخشی چون دین که بستر ساز گفت‌وگو بر پایه زبان مشترک نیازهای انسانی است، توسعه و رونق واقعی زندگی اجتماعی جوامع مدرن در غیبت معنا، ناممکن شده است؛ از این رو، شیوع کرونا وضعیتی استثنایی خلق می‌کند که هر چند با تعطیلی بخش اعظمی از مناسک دینی، آداب، رسوم و آیین‌های دینی دسته‌جمعی، گمان می‌رود آموزه اصلی الهیات شر یعنی نفی خدا مجالی برای طرح یافته، با توجه به اینکه نپذیرفتن وجود خدا باعث تقویت وجه الحادی - مابعدالطبیعی شرور می‌شود و نیاز مبرم بشریت را برای معنا بخشی به حیات در مواجهه با ناملایماتی چون این بیماری بی‌جواب می‌گذارد، افراد را

و او را موجودی گرفتار دردها و رنج‌هایی در این مرحله هستی می‌داند که نمی‌داند چرا باید آنها را تحمل کند؛ ضمن آنکه هیچ راهی نیز برای فرار از این دردها و رنج‌ها وجود ندارد، هیچ چیزی هم نمی‌تواند تحمل آنها را بر انسان هموار سازد (علیزمانی، ۱۳۸۳: ۴۹). اندیشه در این موضوع می‌تواند این نتیجه را در پی داشته باشد که اگر وجود رنج موجه باشد، کوشش برای رفع آن خلاف اراده الهی است و چون تلاش طبیعی انسان برای زدودن رنج است، پس خدا باوری باطل است و در نهایت، می‌توان شرور طبیعی از جمله کرونا را دلیلی بر وجودنداشتن خداوند دانست.

با این همه، کنار گذاردن خدا از زندگی بشر، سردی زیست را به همراه دارد که در مواقع خطر و در مواجهه با بحران‌های خطرناکی چون کرونا احساس بی‌پناهی و فقدان دادرسی برای نجات از این‌گونه مهلکه‌ها، بشریت را به شدت وحشت زده می‌کند. این در حالی است که بشر بر اثر سیطره دین در قرون وسطی بعد از روشنگری به این نتیجه رسیده بود که از دین آزاد شود؛ چون دین به یک سیطره تبدیل شده بود؛ در نتیجه، الگوی آزادی از دین مطرح بود؛ اما امروز در برابر بحران خطرناکی چون کرونا به جای «آزادی از دین»، گرایش به «آزادی دین» در یافتن پاسخ‌های منطقی به مطالبات بنیادین بشر و معنا بخشی به حیات گذرای خاکی او در حال شکل‌گیری است.

به اعتقاد هابرماس، ایده خدا به مفهوم لوگوسی تبدیل شده است که تکلیف جامعه مؤمنان و زمینه زندگی واقعی جامعه‌ای را تعیین می‌کند که در جهت رهایی خویش و نیل به آرامش در تلاطم زندگی در تلاش است. «خدا» نامی برای ساختاری ارتباطی می‌شود که انسان‌ها را وادار می‌سازد که در برابر رنج از دست دادن معنا و مفهوم انسانیت، از طبیعت تصادفی و تجربی خود فراتر روند و به‌طور غیرمستقیم با یکدیگر مواجه شوند؛ یعنی در عرض چیزی عینی و واقعی که خودشان نیستند، حرکت کنند (هابرماس، ۲۰۰۲: ۱۱۲).

به تأمل در ذات دین رهنمون کرده است.

خواب و آمیزش جنسی که در بررسی‌های فلسفی کمتر به آن توجه شده است، تحلیل‌های جالبی ارائه می‌دهد. همیلتون کاملاً به این مسئله توجه دارد که «زندگی بسیار بسیار پیچیده‌تر و در برابر توضیح مقاوم‌تر از آن است که بتوان با مطالعه کتب دانشگاهی درباره فلسفه اخلاق درکی کامل یا رضایت‌بخش از آن به دست آورد»؛ اما می‌کوشد به قول ویتگنشتاین «تعبیر خود را از امور» به دست دهد. او در این راه، ذوق و حساسیت ادبی را در کنار نظم و منطق فلسفی به کار می‌گیرد و بحث را جابه‌جا با نقل‌قول‌های شایسته از آثار شکسپیر، داستایفسکی، جورج الیوت، د. ه. لارنس، پروست، ت. س. الیوت، فیلیپ لارکین و بسیاری دیگر غنا می‌بخشد و از این رهگذر، وجه تازه‌ای از رابطه میان فلسفه و ادبیات را برای خواننده روشن می‌کند.

- قاسم پورحسن (۱۳۹۳) در کتاب *الهیات و مسئله شر*، مسئله شرور را از جدی‌ترین نقد عقلایی بر باور به خدا یا مطلق‌بودن صفات کمالی او می‌شناسد که نوع سؤالات در این باره باعث شده است کمتر متفکر یا فیلسوفی در شرق و غرب بدان نپرداخته باشد. به عقیده او، وجود کژی‌ها، کاستی‌ها، انواع بلاها و بی‌عدالتی‌ها در کتاب تکوین، طرح‌انداز پر سس واقعی از علت اصیل این امور است؛ از این رو، بزرگانی مثل حکیم متأله، ملاصدرای شیرازی همچون یک فیلسوف تمام‌عیار، این موضوع را در آثار مختلف از جمله شرح *بر اصول کافی و الاسفار الاربعه* پرداخته است. به نظر او، خیر آن چیزی که مشتاق الیه است و شر امری معرض عنه است؛ بدین معنی که خیر مساق وجود و شر روی دیگر است؛ حال چه فقدان ذات (لیس تامه) چه خلأ کمالی از کمالات هستی (لیس ناقصه) باشد؛ بنابراین، در نظر او، شرور به هر دو معنایش اموری عدمی‌اند؛ بنابراین، نیاز به جاعل و خالق ندارد و بدین سان شبهه ثنویت با این ترفند رفع می‌شود. با وجود این، ملاصدرا به شهادت کتاب شرح *اصول کافی* و کتاب *العقل و جهل*، ذیل شرح حدیث چهاردهم به وجود برای شرور ادراکی (عاطفی) قائل می‌شود. ملاصدرا با ارائه نظریه

پیشینه و ادبیات موضوع

- در مجموعه مقالات با عنوان «کرونا مثبت» (۱۳۹۹) که مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع) انتشار داده، ابعاد انسانی و اجتماعی بحران کرونا بررسی شده است. در بخش روایت دینی از ماجرای کرونا، فرصت‌های ناشی از این بیماری مهلک قرن ۲۱ در اتمسفر جهان‌بینی جهادی از جمله درس‌هایی که انسان هزاره سوم می‌تواند از این رویداد فرا گیرد، نظیر ابتلای اجتماعی که معاضدت همگانی را به همراه داشته، در قالب کنش جامعه اسلامی در این آزمون بزرگ کندوکاو شده است. در این اثر، هرچند سعی بر آن است تا الهیات کرونا بازاندیشی شود، این کاوش بیشتر به بررسی زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی محدود شده است.

- پائولو جوردانو (۱۳۹۹)، فیزیکدان صاحب نام ایتالیایی، چند ماه پس از آغاز فعالیت کووید ۱۹، کتابی با عنوان *در روزگار آلودگی منتشر کرد* که در قالبی کوتاه و مختصر، روزگار قرنطینه و پیامدهای مثبت و منفی تأثیرگذار بر فرهنگ، اقتصاد و سلامتی اجتماعی را بررسی می‌کند. *این کتاب*، یادداشت‌های رمان‌نویسی است که در قرنطینه به ویروس، ریاضی، جامعه و اخلاق می‌اندیشد؛ یادداشت‌هایی الهام‌بخش و همچنین برداشت‌هایی متفاوت از ویروس کرونا که به خواننده خود قدرت ریاضیات و نقش آن را در مرگ‌ومیر و سیر این پاندمی نشان می‌دهد. او از افراد می‌خواهد در خانه بمانند و همگی برای جلوگیری از شیوع بیشتر این ویروس کمک کنند.

- کریستوفر همیلتون (۱۳۹۵) در اثر خود به نام *فلسفه زندگی (تأملاتی در باب حیات معنا و اخلاق)* برداشتی وسیع از مفهوم «اخلاق» در نظر دارد. او از جمله درباره راز زادن و مردن، معنای حیات و پوچی زندگی، تقدیر و سرنوشت، نسبی‌گرایی و ترس از مرگ بحث می‌کند. همین‌طور درباره دو جنبه مهم از حیات انسان، یعنی

واقع شود. درباره کسوف خداوند نیز چنین است. او بر این باور است که ناتوانی ما برای داخل شدن در گفت و گویی راستین با یکدیگر منبعث از اعتماد نکردن به یکدیگر است. به سبب این اعتماد نکردن، خداوند از چشمان ما پنهان شده است ... نگرانی عمده بوبر منبعث از فقدان ابعاد روحانی و اخلاقی در زندگی انسان در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی عصر است. این همان چیزی است که او کسوف خداوند می‌نامد. بدین ترتیب، بوبر در این گفتارها، علل و فرایندهای دوری انسان از خداوند را از منظری فلسفی کندوکاو می‌کند.

- مهدی نکویی سامانی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «دین در دنیای مدرن» به بررسی جایگاه دین در عصر مدرن می‌پردازد. در این مقاله آمده است بحث در این باره که آیا لازمه مدرنیسم، تجدّد طلبی، علم، پیشرفت و عقل‌گرایی آن است که دین از ساحت‌های زندگی بشر کنار گذاشته شود، از جمله مسائل مهم و مباحث سرنوشت‌ساز و چالش‌برانگیز بین اندیشمندان دینی و روشن‌فکران سکولار طی چند قرن گذشته بوده است. برخی از اندیشمندان سکولار چنین ادعایی مطرح کرده‌اند. بحث و فحص درباره صحت این فرضیه و اینکه قائلان آن چه دلایلی بر ادعای خود اقامه کرده‌اند و آیا از نظر علمی و تاریخی، چنین ادعایی اثبات شدنی است یا خیر و اینکه چگونه می‌توان بطلان این ادعا را ثابت کرد، مسائلی‌اند که این نوشتار سعی کرده است به آنها بپردازد.

- از جمله آثار منتشر شده در حوزه معنای زندگی، کتاب *طلب حقیقت* است که پروفیسور لوئیس پایمن، فیلسوف اخلاق آمریکایی تبار، با ۷۶ گفتار و مقاله، گردآوری و ویرایش کرده است. مقاله «دین به زندگی معنا می‌بخشد»، اثر لوئیس هاپ واکر، در سال ۱۹۸۹م در این کتاب به چاپ رسید و در سال ۱۳۸۲ ش، به زبان فارسی، ترجمه و در فصلنامه «نقد و نظر» منتشر شد. در این مقاله، واکر کوشیده است از ارزش‌ها و کارکردهای معنا بخش دین به زندگی دفاع کند. او ضمن نقد دو مدعای «برتری

تقسیم‌گرایانه منسوب به ارسطو، نخست، خواستگاه این شرور را در عالم ماده و عناصر می‌داند که تضاد و تراحم قوه و فعل است نه عالم عقول و مجر که فعلیت محض‌اند. دوم، همین وجود عناصر که خیر بسیار همراه با شر قلیل است، از مبدأ اعلی لازم و واجب و ترک آن را غیر جایز بر می‌شمرد. ملاصدرا بر این باور بود که عالم طبیعت در قوس نزول، پایین‌ترین مراتب عالم وجود است؛ بنابراین، بیشترین محدودیت را داراست و این نه از فاعلیت فاعل که از نقض و رو سیاهی قابل است که زمینه ظهور شرور را فراهم می‌آورد. به عقیده نگارنده کتاب، مسئله شر از منظر خاصی به سه طریق بیان می‌شود: نخست اینکه در جهان شری وجود دارد، دوم، در جهان شر کثیر، غالب و فراگیر وجود دارد و سوم، در جهان شر بی‌وجه، گزاف و نامعقول وجود دارد؛ بنابراین، چه‌بسا در مواجهه با ادعای نخست برخی در صدد برآمده‌اند تا مدعی شوند هیچ شری در جهان وجود ندارد و در مواجهه با ادعای دوم گفته‌اند که شرور موجود در جهان اندک و ناچیز بوده و سرانجام در پاسخ به ادعای سوم مدعی شده‌اند که هیچ شر گزاف نامعقول و غیر ضروری در جهان وجود ندارد

- مارتین بوبر، فیلسوف اتریشی، در کتاب *کسوف خداوند* - که مجموعه ۹ سخنرانی در باب رابطه دین و فلسفه است - آورده است که یکی از مهم‌ترین مسائلی که بوبر در نیمه دوم زندگی خویش با آن مواجه شد و بی شک جنگ جهانی دوم بر آن تأثیر داشت، پدیده شر یا به زبانی، کسوف خداوند بود. او معتقد است خداوند از چشم ما مستور است. بوبر می‌گوید: بیماری عصر ما به هیچ عصر دیگری شباهت ندارد و این بیماری مزید بر بیماری‌های دیگر است. بوبر در جای دیگر کسوف خداوند را کسوف نور الهی می‌نامد و می‌گوید: در واقع چنین است مشخصه برهه‌ای تاریخی که اینک جهان از سر می‌گذارند؛ در ست مانند کسوف خورشید که چیزی بین خورشید و خود ما حائل می‌شود نه آنکه در نفس خورشید

که تحولات سرکش دنیای معاصر نشان از آن دارد که دنیا به‌طور خطی در مسیر افسون‌زدایی و سکولار پیش می‌رود و در یک دنیای کاملاً عقلانی پیش رو، دین روی هم‌رفته عقب‌نشینی می‌کند. این امر برآمده از تحقیقات جامعه‌شناسان دین از جمله جامعه‌شناسی دین وبری بود که حرکت دنیا به سمت افسون‌زدایی که در آن عقلانیت به شکل روزافزون جای مفاهیم غیر تجربی را پر خواهد کرد، مفروض ازگاشته شده بود. نتیجه این نوع نگاه در جامعه‌شناسی این است که انسان روزبه‌روز عقلانی می‌شود و عاطفه در آن کمتر می‌شود و جریان عاطفی و احساسات انسان جای خود را به عقلانیت می‌دهد.

گئورگ زیمل نیز در مقاله «کلانشهر و حیات ذهنی» اظهار می‌دارد که کلانشهرها حیات ذهنی انسان را مناقشه‌آمیز کرده‌اند و فردیت انسان از سنت آزاد شده و جامعه تخصصی شده و تنش ناشی از زمان سنجی برای انسان ایجاد شده است، عقلانیت شهری زمینه‌ای شده که آگاهی زیاد شود ولی عواطف کم شده است (زیمل، ۱۳۷۲: ۵۸) و به تعبیر وبر، جریان معرفتی به ضرر جریان عاطفی عمل کرده است؛ برای مثال، آنجایی که وبر بوروکراسی را مطرح می‌کند، بوروکراسی یک سازمان عقلانی برای کار و مدیریت جامعه است و این عقلانیت همه‌چیز را تحلیل می‌کند و سطح عینی فرهنگ بر سطح ذهنی آن غلبه پیدا کرده است. علاوه بر این، فرآیند توسعه‌آبه‌عنوان یک فرآیند شایع گسترده در سطح جهان در راستای ارتقای امنیت حیاتی انسان، به افزایش درآمدها، افزایش آگاهی، سواد، آموزش عمومی، تأسیسات مدنی، تأسیسات شهری و ... منجر شد (شیخاوندی، ۱۳۷۴: ۴۸) و به موازات افزایش امنیت قابل توجه حیاتی، از اهمیت سازوکارهای قدیمی که به دلیل نیاز انسان‌ها به امنیت و کسب امنیت باعث چشم دوختن انسان به آسمان می‌شد و توجه او را از اموری چون توکل، نذر و سایر

آزادی و خودمدبری بر هدفی باشکوه که از اعتقاد به خدا سرچشمه گرفته» و «مانع شدن دین از خودمدبری و اراده انسانی»، با ارائه هشت استدلال اخلاقی نشان دهد ارزش‌های اخلاقی صرفاً در پرتو دین و ایمان به خداوند، معنا می‌یابد و البته ضمانت اجرا خواهد داشت. فارغ از نوع رویکرد اخلاقی واکر که برای نویسنده جای بحث دارد، این نکته حائز اهمیت است که واکر به‌عنوان یک فیلسوف اخلاق مسیحی، مقاله را به رشته تحریر درآورده است. طبعاً برخی استدلال‌ها و تعبیری همچون نوع نگاه او به بهشت و دوزخ که واکر از آنها سود جست و به آن معتقد است، معطوف به الهیات مسیحی است؛ گرچه به نظر می‌رسد در بسیاری از محتوای بحث، با فضای مباحث اسلامی هم‌پوشانی برقرار شده است.

انسداد آینده بازمدرنیته در بن‌بست بحران ترس

مدرنیته با الهام از «انگاره پایان» برخلاف ادعایی که درباره «آینده باز» مطرح می‌کرد و تا سده پیش هم کمابیش بدان باور داشت، یک جریان به‌شدت بسته و درگیر انسداد است و با هرگونه تغییر بنیادی و شالوده‌شکن به‌شدت می‌ستیزد؛ به همین رو، وقتی با موقعیت‌هایی نظیر بیماری کشنده و خطرناک کرونا مواجه می‌شود که آستن برخی تغییرات حاد هستند، دچار آشفتگی و تخیلات آخرالزمانی می‌شود. این مسئله فقط جنبه روانی ندارد؛ بلکه نوعی واکنش صیانتی است تا انسان‌ها را مضطرب و نگران و آنان را وادار به تمکین و قبول شرایط موجود سازد؛ به همین روست که هیچ‌یک از تصاویری هم که از آخرالزمان ارائه می‌دهند، نجات‌بخش و امیدآفرین نیستند؛ بلکه به‌شدت هول‌انگیز و اضطراب‌آورند؛ تا جایی که حتی مؤمنان و منتظران واقعی را هم به وحشت و ادبار مبتلا می‌سازد.

این وحشت و اضطراب از این موضوع ناشی می‌شود

3. Existential Security

1. Metropolis and Mental Life

2. Development

می‌کشاند تا بتواند زندگی تحمل‌پذیر یا دلخواهی را فراهم کند. کرونا و ویروس، یکی از آن‌هاست که با وجود ماهیچه‌های طبیعی است که در زندگی «شناخت» زیرا تکاپو، ساختن و مبارزه را برای بشر به ارمغان داشته است.

کرونا و ویروس نه نخستین آفت مهلک و مرگ‌آفرینی است که پدید آمده است، نه آخرین آن خواهد بود و نه قطعاً بزرگ‌ترین آنهاست و طبعاً با همه آسیب‌ها و هزینه‌هایی که بر دوش انسان و جامعه انسانی می‌گذارد، روزی تمام خواهد شد و ترس از آن به پایان خواهد رسید؛ اما آنچه بیش از کرونا، برای جامعه بشری دغدغه‌آفرین است، ترس از چیز دیگری است. تردیدی وجود ندارد که ترس از کرونا در زندگی به تدبیرهای مفیدی خواهد انجامید و مایه خیرهایی خواهد شد و قطعاً مشمول سخن خداوند می‌شود که با هر سختی، آسانی‌ای همراه است؛ چنانکه مایه پیشرفت‌هایی هم شده است. اساساً دستاوردها و نوآوری‌های پزشکی، در پی بروز و ظهور چنین آفات و همه‌پوشی حاصل شده است. ترس در زندگی، با شجاعت، ابداع ابزار و راهکارهای ایمنی‌بخش، مهار خواهد شد؛ چنانکه روزانه از چگونگی مواجهه با آن در کشورهای مختلف اخبار گوناگونی منتشر می‌شود و این چیزی نیست که آدمی را از پای درآورد. انسان هوشمند به مبارزه با آن پیش می‌رود، راههایی برای رفع آن پیدا می‌کند و دوباره توان و مقاومت خود را در مقابل آن به رخ هستی می‌کشد؛ اما آنچه مایه تأمل و نگرانی است، ترس دیگری است که از آن به «ترس منفی» یا «ترس از زندگی» یا «فرا ترس» یاد می‌شود.

ترس مثبت، ترس از مهار شدن و تدبیرپذیر است و با کوشش و همت و با قرار گرفتن آدمی در فضای امن برطرف می‌شود؛ اما ترس منفی، چیز دیگری است و به آسانی رفع‌شدنی نیست. ترس از زندگی، نومیدی و حیرانی و از خودگریزی و ابهام به بار می‌آورد. آدمی نمی‌داند چه کند، به کدام سو برود، برای فرار از آن چه

نیروهای ماوراء طبیعت و فراتر از مقدرات انسانی و آگاهی‌های انسانی معطوف می‌کند، کاسته و به همان میزان بر غرور و نخوت آدمی افزوده شد.

در این فضای به شدت امن، از نظر انسان مدرن همه چیز توضیحی عقلانی دارد؛ از این رو، احساس قدرتمندی و تسلط بشریت را احاطه می‌کند و به تعبیری «وقت آن می‌رسد که انسان، خود را ارباب و سلطان طبیعت بداند»؛ اما این تئوری‌ها مسئله‌ای را نادیده گرفته‌اند و آن اینکه با از میان رفتن راز و رمز و افسون، جهان از معنا تهی می‌شود و در مواجهه با بحران‌ها است که این بی‌معنایی مدرنیته از تکاپو باز می‌ماند. برای انسان مدرن فاقد معنا و عاری از یک جهان‌بینی صحیح و واقع‌گرا، انواعی از ترس و نگرانی‌ها از جمله ترس از حوادث و مصیبت‌ها، ترس از محرومیت‌ها و ناکامی‌ها، ترس از بی‌مهری‌ها و قدرشناسی‌ها، ترس از مرگ و ... به صورت امری کشنده و مهلک نمود می‌یابد که موجب سلب حرکت و پویایی از او می‌شود. درحقیقت برای چنین انسانی، هر آن معماهای گوناگون بی‌پاسخی سر باز می‌کنند و او بدون اینکه پاسخ اطمینان بخشی برای آنها بیابد، با دلهره و اضطراب یا فراموشی موقتی از آنها می‌گذرد.

ترس در زندگی آدمی، پدیده‌ای طبیعی و زاده ساختمان وجودی او است و هیچ انسانی عادی را نمی‌توان پیدا کرد که با آن دست‌وپنجه نرم نکند، چه ترس‌هایی که زاده توهمات و خیالات یا ذهن است، چه ترس‌هایی که معطوف به نیازهای وجودی انسان پدید می‌آید و چه ترس‌هایی که تابع امور بیرونی مثل همه‌پوشی‌های انسانی یا حیوانی یا طبیعی ایجاد می‌شود. ترسیدن برای انسان که موجود محدود یا ضعیف است، همیشه او را به واکنش‌هایی کشاننده و طراحی‌ها و تدبیرهای زیادی را موجب شده و منشأ دستاوردهای بسیاری شده است. ترس از تاریکی، تنهایی، بیماری، نادانی، مرگ، جنگ، هجوم درنده‌ها، سیل، زلزله، آفات و حشرات و ترس‌های بی‌شمار دیگر، او را به سوی ساخت ایمن‌ها یا مأمن‌هایی

اندیشه‌های کند. از ترس زنده ماندن دچار مشکل می‌شود و در جستجوی راه‌گزینی می‌شود. پویایی و تلاش از بین می‌رود و سستی و انزوا جای آن را می‌گیرد.

برای برطرف کردن ترس در زندگی (ترس مثبت) از هر نوعی که باشد، می‌توان از تجربه‌های دیگران بهره برد و بر آن فائق شد؛ اما برای گریز از «ترس از زندگی» (ترس منفی) راهکاری دیگر باید جستجو کرد؛ زیرا امری بنیادین و بحرانی فکری است که بی‌معنایی زندگی یا پوچی آن را به دنبال دارد. برای رفع آن، پز شک و درمانگر را نمی‌توان به یاری طلبید؛ چنانکه تدبیر مقطعی یا مدیریت لحظه‌ای سیاست‌مداران هم نمی‌تواند گره‌گشا باشد. آنچه می‌تواند انسان را از این تحیر برهاند و از اساس به درمان مشکل بپردازد، تفسیر پذیرفتنی از هستی است تا سؤالات جدی‌اش را دربارهٔ موقعیت خود در هستی و آغاز و پایان زندگی‌اش پاسخ دهد؛ تفسیری که پشتوانهٔ منطقی داشته باشد و بتوان بدان اعتماد کرد.

«شبه‌بحران» کرونا، باز نمود «بحران معنا» در جهان بشریت

امروز در وضعیت جدیدی که به واسطهٔ ترس ناشی از ویروس کرونا برای نوع بشر پدید آمده، پرسش‌های بنیادین فراوانی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ... دربارهٔ حال و آینده جوامع انسانی مطرح شده که هر یک ناظر به وجهی از وجوه متعدد تأثیر این بحران خانمان‌برانداز است. پرسش از «معنای زندگی» یکی از مهم‌ترین پرسش‌هایی است که پاسخ به آن می‌تواند به رویارویی توأم با آرامش، با این پدیده مهلک یاری رساند و از آسیب‌های روحی و روانی ناشی از هراس از مرگ به مقداری زیادی جلوگیری کند.

انسان در نبود عناصر مشروعیت‌بخش و هویت‌بخش خود، دچار بحران‌هایی نظیر نسبی‌گرایی‌ها و ... شده که یکی از این بحران‌ها «معنای زندگی» است. انسان توانمند و مقتدر دوران مدرنیته چنان در اثر بحران هویت فقیر و

حقیر می‌شود که به هر جا چنگ می‌زند تا به زیست و زندگی خود معنا بدهد. به اعتقاد نیچه، در قرن نوزدهم، انسان‌ها تا به حال از الگوهای تبعیت می‌کرده‌اند که اکنون نمی‌تواند پاسخ‌گوی خواسته‌های حیات او باشند. او در این باره می‌گوید: «ارزش‌های والایی که آدمی باید زندگی خود را وقف خدمت به آنها کند - به‌ویژه زمانی که این عمل برایش بسی دشوار است و مجبور باشد بهای گزافی بپردازد - این ارزش‌های اجتماعی به‌صورت «واقعیت» جهان «راستین» به‌صورت امید و جهان آتی، بر فراز انسان برپا داشته شدند تا آواشان تقویت شود؛ گویی که فرمان‌های پروردگارانند؛ حال آنکه با روشن شدن سرچشمه این ارزش‌ها، به‌نظر می‌رسد عالم ارزشش را از دست داده است» (نیچه، ۱۳۷۷: ۳۱)؛ بنابراین، باید به ارزیابی مجدد ملاک و معیارهای معناداری پرداخت و برای برآوردن خواسته‌های حیات، ارزش‌های نویی خلق کرد.

موضوع معنای زندگی بحث مفصلی است و درحقیقت پرسش از معنای زندگی همیشه از دیرباز مطرح بوده است. در کتاب سلیمان در عهد عتیق پرسش شده که چرا همه چیز بیهوده است و از همه آنچه در زندگی وجود دارد مانند کسب شهرت، ثروت و معرفت چه چیز عاید انسان می‌شود. افلاطون کسب فضائل و تحصیل «غایت خیر» را - که از طریق زندگی فلسفی ممکن می‌شود - به معناداری زندگی پیوند می‌زند. دانش عملی نزد ارسطو ذاتاً متضمن نوعی از شناخت است؛ اما معنای زندگی در طریق رسیدن به فضیلت اخلاقی و در نتیجه، نیل به «اودایمونیا» یعنی سعادت و کامروایی نهفته است (کاپلستون، ۱۳۸۵: ۱۲۳).

البته تا پیش از تحولات عظیم معرفتی در دوره رنسانس، عمدتاً در میان فیلسوفان یا بحثی مستقل و مشخص در رابطه با مسئله معنای زندگی نبود یا به‌طور ضمنی، معناداری زندگی، امری مسلم قلمداد می‌شد؛ اما پس از آن، به دلیل تغییر نگرش‌های معرفتی و رشد اندیشه‌های خداناباور و سکولار و افول نقش دین در زندگی انسان غربی، به کم‌رنگ شدن نقش خداوند در

یکی از مهم‌ترین پرسش‌های بشری به حساب می‌آید (بستهام، ۱۳۸۴: ۷۶). کسانی مانند تیلور نیز معتقدند ملال انسان معاصر ناشی از بی‌معنایی زندگی است و در نوعی از زندگی ریشه دارد که صرفاً بر مبنای لذت‌بردن هرچه بیشتر شخص استوار شده است (تیلور، ۱۳۹۳: ۱۰۲).

اندیشمندان بسیاری با گرایش‌های فکری بعضاً متعارض، به این پرسش اندیشیده‌اند و پاسخ‌هایی داده‌اند. عده‌ای مانند سارتر که جهان را فاقد معنا می‌داند، در پی جعل معنا برای زندگی برآمدند و بعضی مانند کرکگور معنای زندگی را با ویژگی‌هایی مانند فردانیت و ترس آگاهی پیوند زدند که ویژگی‌های انسان اصیل است (کرگور، ۱۹۸۰: ۱۱۲). دیوید هیوم معتقد است: «هر چیزی باید خودش معنا داشته باشد» و ویکتور فرانکل با او هم‌نظر است که عظمت زندگی با عظمت یک لحظه برابری می‌کند. در دیدگاه هیوم، در لحظه چیز ارزشمندی یافت می‌شود و اگر چیز معناداری پیدا شود، ابدی شدن آنها معنا پیدا می‌کند و تنها جاویدان‌بودن صرف معناداری نیست. تصور مرگ به ما انگیزه می‌دهد به زندگی برخیزیم (هیوم، ۱۳۸۰: ۴۳). به اعتقاد یالوم، نوع‌دوستی نخستین چیزی است که معنا خلق می‌کند. دوم، فداکاری برای آرمان و موارد بعدی عبارت‌اند از: خلاقیت، لذت‌گرایی، خودشکوفایی، ازخودبرگذاشتن و درنهایت، فعالیت معنابخش در چرخه زندگی (یالوم، ۱۳۷۵: ۶۴).

از منظر متز، رویکردهای مربوط به معنای زندگی به رویکردهای «طبیعت‌گرا»، «طبیعت‌گرا» و «فراطبیعت‌گرا» تقسیم می‌شوند. در دیدگاه طبیعت‌گرا، وجود این جهان مادی برای معنابخشی به زندگی کافی نیست و اعتقاد به خدا، جاودانگی یا اعتقاد به هر دو، شرط لازم برای معناداری زندگی است. نیاز بشر به دین با این فرض که هر دو مؤلفه «اعتقاد به خدا» و «جاودانگی» از ارکان ادیان آسمانی به شمار می‌روند، در قسم دیدگاه فراطبیعت‌گرایانه قرار می‌گیرند؛ در این دیدگاه، «دین» عاملی بسیار مهم در معنادار شدن زندگی آدمیان محسوب می‌شود و بشر بدان

زندگی انجامید که عامل اساسی هدف‌داری هستی و زندگی انسان‌ها به شمار می‌رفت. تصور جهانی که بدون علت و به‌طور اتفاقی ایجاد شده باشد یا بدون حضور موجودی که در برابر شرور و بلا یا و ظلم‌های مختلف، انسان‌ها در آن کاملاً بی‌پناه رها شده باشند و این تصور که زندگی مادی انسان با مرگ به پایان می‌رسد و بسیاری سؤالات و چالش‌های مهم دیگر، با ایجاد خلل در معناداری زندگی بخش درخور توجهی از آدمیان، آنان را بر آن داشت تا به لحاظ معرفتی و عمدتاً روان‌شناختی برای یافتن معنا برای زندگی خود تلاش کنند.

اندیشمندان اگزیستانسیالیست، مباحث رسمی فلسفی در رابطه با «معنای زندگی» را حدود دو و نیم قرن پیش، به‌طور مشخص‌تری با طرح این دو سؤال مطرح کردند: ۱- چرا جهان هستی به جای اینکه نباشد، هست؟ ۲- چرا جهان هستی به جای اینکه این‌گونه نباشد، این‌گونه هست؟ (ملکیان، ۱۳۷۹، ج ۴: ۵۶) در واقع، زندگی شخصی معنادار خواهد بود که معتقد به امکان ارائه پاسخی موجه برای این دو سؤال است؛ در غیر این صورت، باید زندگی را گزاف یا فاقد ارزش قلمداد کرد.

فیدسوفان تحلیلی بعدها مسئله معنای زندگی را تبیین و تحلیل و صورت‌بندی‌های نو و دقیقی پیدا کردند و به لحاظ انبوهی نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف و سؤالات بنیادین و متعدد، فربه و جدی‌تر شد.

پرسش از معنای زندگی، علاوه بر معنای فلسفی، مبنای روان‌شناختی دارد و متفکران از زوایای مختلف تلاش کرده‌اند پاسخ گویند و منحصر به فیلسوفان نبوده و در جهان معاصر نیز این پرسش بارها و بارها و به اشکال مختلف مطرح شده است. وقتی کافکا فوری‌ترین وظیفه فلسفه را تأمل در پرسش از خودکشی می‌داند، دقیقاً به ضرورت ارائه پاسخی قانع‌کننده به پرسش از معنای زندگی اشاره می‌کند؛ زیرا احساس بی‌معنایی، احساس پوچی را به دنبال دارد و خودکشی نیز پیامد همین پوچی است؛ بنابراین، پرسش از معنای زندگی، اینکه آیا زندگی ارزش زیستن دارد،

نیازمند است؛ از این رو، مسئله معنای زندگی با مسئله انتظار بشر از دین، در ارتباطی نزدیک‌اند (متز، ۱۳۹۰: ۱۸).

همچنین، دیدگاه‌های دین‌مدار و معنویت‌گرا، با دعوت از مردم به تفکر درباره چگونگی و چرایی آفرینش عالم و هدف‌مندی خلقت انسان و نیز پیوند حیات دینی و معنوی به رستگاری غایی، بر معناداری زندگی به‌عنوان حقیقت ذاتی در بطن هستی آدمی، تأکید می‌کنند و حضور خداوند را «منشأ معنا» و جهت‌دهنده به زندگی انسان و نیز پشتیبان و حامی و دوست آدمی و رهاننده او از ترس‌های فرارو و انگیزه اعمال و رفتارهای نیک می‌دانند.

به گفته تولستوی، وقتی زندگی انسان به چیزی بزرگ‌تر و مهم‌تر از خودش، یعنی خدا مرتبط شود، آدمی از وحشت عمیقش خارج می‌شود. وقتی زندگی صرفاً ارضای امیال فردی به حساب نیاید و با هدفی بزرگ‌تر همچون نزدیک‌شدن به خالق جهان گره بخورد، فرد در هر وضعیتی، هرچند سخت و نابهنجار، به دنبال راهی خواهد بود که خود را به آن حقیقت اعلا نزدیک کند و هراس از مرگ جای خود را به انجام وظایف خاصی که بر عهده هر فرد است و نیز گسترش مهر و عشق، به‌منظور نیل به رضایت حق تعالی خواهد داد (هیوم، ۱۳۸۰: ۵۶)؛ همچنان که در همین وضعیت هراسناک و در دل همین اوضاع آشوبناک ناشی از شیوع کرونا، افراد، خیریه‌ها، مؤسسات و گروه‌های مردمی بسیاری هستند که به یاری هم‌نوعان خود می‌شتابند و در انجام وظایف انسانی خود هر خطری را به جان می‌خرند.

بازخیزی دین در معنابخشی به حیات بشری

پرسش از فلسفه زندگی، چرایی زیستن، غایت معنا و هدف حیات و دیگر موارد مشابه، همچون گذشته، ابژه ابدی اندیشه انسان را تشکیل می‌دهد و انسان صرف‌نظر از هر گونه نتیجه حاصله، گریزی از پرداختن به این قبیل دغدغه‌های بنیادین ندارد؛ پرسش‌هایی که اتفاقاً در مناسبات مرگ‌آگاهانه فعلی به‌طور فزاینده‌ای در میان

گروه‌های مختلف مردم، حتی در بین جوانان که معمولاً موقعیت خود را بسیار دور از مرگ مختصات یابی می‌کنند، جوانه زده است. دیرزمانی است که علم، در معنای پوزیتیویستی آن، صلاحیت پاسخ به سؤالات و نگرانی‌های وجودی را، هم در شرایط اضطرار و هم در مناسبات اختیار از خود سلب کرده است. امروزه علم، در تقابل با بلندپروازی‌های نخوت‌انگیز پیشین خود، جانب فروتنی را اختیار کرده و با فراسط هر چه تمام‌تر، پس از تحمیل هزینه‌های سرسام‌آور و محیرالعقول بر نوع بشر، به این دریافت صحیح رسیده است که قادر به تأمین نیاز حیاتی بشر، یعنی معنابخشی به زندگی او نیست.

از نیمه دوم قرن نوزدهم در محافل آکادمیک بحثی با عنوان معنویت مطرح شده است که طی آن همه انسان‌هایی که دارای رضایت باطن با سه مشخصه امید، شادی درونی و صلح درونی یا آرامش‌اند، در شاخصی به نام معنویت اشتراک دارند.

معنویت به شکل‌های مختلفی تعریف شده که عموماً شامل اعتقاد به قدرتی ماورایی در طبیعت و احساس یگانگی با تمام موجودات زنده و نوعی آگاهی نسبت به هدف و معنای زندگی است. برخی روان‌شناسان، معنویت را تلاش دائمی بشر برای پاسخ‌دادن به چراهای زندگی تعریف کرده‌اند. عده‌ای معنویت را امری می‌دانند که به فرد اجازه تجربه معنای متعالی زندگی را می‌دهد. برخی دیگر آن را سازه‌ای شامل مفاهیم ایمان و معنا و دمیدن روح در زندگی فرد، جست‌وجوی «امر مقدس» یا قابلیت و گرایش می‌دانند که برای هر فرد، فطری و منحصر به فرد است. این گرایش معنوی، افراد را به سمت معنویت، عشق، معنا، آرامش، امیدواری، تعالی، پیوند، شفقت، خوبی و یکپارچگی سوق می‌دهد. امید «تمایل به تکمیل چیز با ارزشی با احتمال واقعی تحقق، همراه با تداوم انتظار وقوع آن» یا «انتظار مثبت فعال و مداوم برای تعقیب در جهت یک شایستگی مطلوب معقول» تعریف می‌شود.

باورهای مذهبی و داشتن ایمان به خدا و اعتقاد به

بخش های مختلف جامعه و نیز تجربیات مختلف افراد انسانی، دوچندان به چشم می آید. به بیان دیگر، دین با ارائه مجموعه پاسخ های منطقی به دغدغه های انسان از جمله فلسفه حیات، چونان سازوکاری شناختی و هنجاری عمل می کند، نظم طبیعی و اجتماعی موجود را به نظمی کیهانی و مقدس مرتبط می سازد و از این طریق، احساس «بودن در کاشانه» را در جهان هستی برای انسان پدید می آورد (برگر، ۱۳۹۷: ۱۱۶).

این احساس با امیدواری به یاری خداوند در موقعیت های مشکل زای زندگی و بهره مندی از حمایت های اجتماعی و معنوی، به باورمندان کمک می کند تا در رویارویی با حوادث تنش زای زندگی آسیب کمتری را متحمل شوند. ویلیام جیمز درباره تأثیر مذهب به طور عام و امیدآفرینی آن به طور خاص بر انسان می نویسد:

«هنگامی که در نبرد زندگی همه امیدها بر باد می رود، وقتی دنیا به آدمی پشت می کند، احساسات مذهبی دست به کار می شود و در اندرون ما چنان شور و هیجانی برپا می سازد که ما را جوان می کند و زندگی درونی ما را که تیره و تار بوده است، دگرگون می سازد ... به دارالامن مذهب که رسیدیم، می بینیم از همه تلاش ها و ناراحتی ها گذشته ایم، در جلوی خود آینده ای از سعادت ابدی گذاشته ایم و شور دل انگیز هم آهنگی جهان هستی مدام گوش ما را نوازش می دهد» (جیمز، ۱۳۷۶: ۲۶).

با توجه به اینکه فرد متدین از زاویه تنگ منافع آنی و دنیوی و مادی به حوادث نمی نگرد، هر جا منفعتی از او فوت شود، یقه خدا و دین را نمی گیرد. به او وعده بهشت زمینی نداده اند تا سعادت خود را تنها در برخورداریه های غریزی و مادی خلاصه کند و با کمترین مخاطره ای در دنیای خود گرفتار هراس و اضطراب و انقلاب روحی شود. برای انسان مؤمن «آنچه پیش آید، خوش آید»؛ زیرا خود و جهان هستی را دارای خدایی می داند که مهربان و

یک مبدء حقیقت و یک قدرت مافوق و مطلق، قدرت تحمل ناکامی ها را بالا می برد و به این ترتیب، به حفظ سلامت جسم و روان، کمک و از پیدایش بیماری های جسمی و روانی پیشگیری می کند و درنهایت، به هدف عمده امید انسان نسبت به آینده می افزاید. درواقع، امید بازتاب میزان رسیدن به نتایجی است که غیرقطعی ولی درعین حال، ممکن ارزیابی شده است.

انسان مجبور است برای تحملِ بودن و امیدوارزیستن در دنیا، نظم معناداری بر واقعیت تحمیل کند. این توجه به معنا همان چیزی است که تاروپود نظم اجتماعی را می سازد و زندگی اجتماعی را سرپا نگه می دارد. دین، محصول غریزه نظم دارساختن کیهان و نتیجه مجموعه فرافکنی شده انسانی است که خود را بیرون می ریزد. هدف دین، دل سپردن به این مجموعه معانی و پایدارساختن معانی متزلزل و ناپایدار اجتماعی است. دین، کوشش جسورانه انسان برای درک کل عالم است؛ به نحوی که برای انسان معنادار باشد. انسان دچار تفرق وجودی شده است و تجربه دینی به منزله یکی از نمادها و نشانه هایی عمل می کند که می توانند انسان را جمع کنند. تجربه دینی به او کمک می کند تا به وجود خود، جمعیت و یک معنای اصطلاحی به هستی بدهد.

برگر در کتاب ذهن بی خانمان مطرح می کند که ذهن انسان بی خانمان شده است و آن سایبان مقدس، دیگر نیست. او معتقد است انسان ها به جهانی نیاز دارند که در آن زندگی کنند؛ جهانی که معنا و نظم داشته باشد؛ در حالی که جهان های زیست متعارض شده اند. جهان درهم شکسته بدون کلیت و بدون نظم معنایی پابرجاست و اینجاست که نیاز به «معنا» و درنتیجه، خاطرات دینی فعال می شود. در نبود آن سایبان امن که بشر را از آشوب و بی نظمی نجات دهد، نقش و نمود دین، چون سایبانی (یا چتری دامنگستر) از نمادها به منظور یکپارچه کردن

شخصی یا عدم دخالت او / آن در عالم نمی‌دانند. بر اساس این، ظهور و پیدایش ویروس کرونا یا طاعون یا وقوع زلزله یا وقایعی که چه‌بسا بسیار بیش از این ویروس از بشر تلفات گرفته است، تعارضی با خداآوری پیدا نمی‌کند.

در فرهنگ الهی و توحیدی، اساساً شرّ بالذات در عالم وجود ندارد تا چالش‌آفرین باشد. شرّ از منظر حکیمان الهی امری عدمی یا نسبی و اعتباری است. باور به حکمت الهی، عدالت الهی، رحمت الهی، جهان آخرت و رستخیز و حشر و نشر و حیات ابدی، بهشت و جهنّم، غفران بی‌منتهای حقّ و ... جایی برای کمترین خلجانی در اندیشه و روان انسان خداآور و موحد باقی نمی‌گذارد (نصری، ۱۳۸۶: ۳۴).

از منظر نگرش توحیدی هیچ حادثه‌ای نیست که در آن حکمت و مصلحتی نباشد؛ در هیچ حادثه سوئی نیست که خیری در آن نباشد؛ زلزله و سیل و جنگ و بیماری‌ها و ... در کنار خود و به دنبال خود همواره برای بشریت خیر است و برکاتی نیز به همراه داشته است!

دین جهان‌بینی توحیدی را به انسان می‌بخشد. بر اساس این، همه هستی ملک مطلق خداست و او حق دارد هر چه می‌خواهد به هر کسی بدهد یا از او بستاند و انسان درحقیقت، مالک حقیقی خود و چیز دیگری نیست؛ بنابراین، انسان مصیبت‌دیده چیزی از دست نمی‌دهد که رنج و ناراحتی او را به همراه داشته باشد. همچنین، دین پایان حرکت انسان را نقطه رسیدن به خواسته فطری‌اش معرفی می‌کند؛ یعنی رسیدن به آفریننده خود، کمال بی‌انتها و مطلق؛ این مقصد تمام رنج‌های طول مسیر را آسان می‌کند و به آن معنا می‌دهد. به‌علاوه اینکه رسیدن به این هدف مساوی است با دریافت پاداش‌های بی‌نهایت؛ به سبب همه رنج‌ها و مشقت‌ها و مصیبت‌هایی که در این

ارحم‌الرحمین است. هیچ واقعیت و حادثه‌ای نیست که جلوه‌ای از رحمت خدا در آن نباشد. در متن ظهور جلالی حقّ، جمال او را می‌بیند و در به ظاهر بدترین شرایط زندگی دست لطف و رحمتش را باور و به حکمت او ایمان دارد؛ بنابراین، بر این باور است هر چه آن خسرو کند، شیرین بود. از منظر انسان مؤمن و باورمند به خدا در وحشت‌ناک‌ترین و مرگبارترین حوادث طبیعی، اگر هم نتواند وجه خیر و مصلحتی پیدا کند، بر این باور است که قطعاً لطف و رحمت، مصلحت و حکمت و خیری هست که فراتر از فهم و ادراک محدود و ناقص و سطحی‌نگر اوست؛ بنابراین، در سخت‌ترین معرکه‌ها دل به دلدار می‌سپارد و دست را به کار و تلاش و خدمت‌رسانی می‌گشاید. هولناک‌ترین و اسف‌بارترین صحنه‌ها از نظر او، میدان آزمایش‌های بزرگ و بستر رشدها و تعالی‌ها، نوزایی‌ها و رستن‌ها و شکوفاشدن‌ها است.

مثالها، شر را به اقسامی (مانند شر طبیعی، اخلاقی، متافیزیکی، ساختاری و ...) تقسیم کرده‌اند و برخی اقسام آن را به امور عدمی یا نسبی ارجاع می‌دهند. آنان با تأویل شرور وجودی مانند درد و رنج به آزمون، هشدار، کیفر و مانند آن، منشأ برخی شرور را تساهل و بی‌تدبیری انسان‌ها می‌دانند. ایشان معتقدند همان‌طور که هشدارهای جدی و حتی تنبیه شدید پدر و مادر برای کودک، با مهربانی و علم و عدالت آنها ناسازگار نیست، بروز شر در جهان لزوماً با اداره عالم توسط خداوند عالم، عادل، حکیم و مهربان در تنافی نیست؛ همان‌طور که هشدارهای جدی و حتی تنبیه شدید پدر و مادر برای کودک، با مهربانی و علم و عدالت آنها ناسازگار نیست. به‌علاوه ظهور شروری که دست پرورده بشوند، چه‌بسا حاصل تعدی او از اصول اخلاقی و احکام عقل عملی یا حدود شریعت الهی باشد؛ بنابراین، این گروه تنها راه دفاع از خداآوری را اعتقاد به خدای غیر

۱. «عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ» (البقره/۲۱۶).

اعتقاد به عالم آخرت این است که ما را از پوچ‌پنداری و پوچ‌بودن نجات می‌بخشد و به ما و اندیشه و هستی ما معنی می‌دهد» (مطهری، ۱۳۶۷، ج ۲: ۵۳۷).

راز نجات انسان از غرق‌شدن در باتلاق پوچ‌گرایی، گشودن صفحه دیگری از زندگی در برابر او است؛ زندگی جدیدی که نابودشدنی نباشد. ایمان به معاد این نتیجه را برای انسان به ارمغان می‌آورد. منکران آخرت، فاقد این جهان‌بینی‌اند و به‌طور طبیعی به پوچی مبتلا می‌شوند؛ مگر آنکه مانند بسیاری از منکران معاد خود را با لذات دنیا و سرگرمی‌های گوناگون تخدیر کنند و تأمل جدی درباره زندگی نداشته باشند.

در تفسیری که دین از حیات بشر ارائه می‌دهد، مرگ و حیات را دو حقیقت از هم جدا نمی‌داند. انسان پیش از آنکه به آستانه مرگ برسد، باید حیات را بشناسد و از آن بهره‌برداری کند. این شناخت هنگامی صورت می‌گیرد که شخص با فرارفتن از حیات طبیعی، حقیقت حیات را درک کند. درحقیقت تنها در صورت شناخت کامل حقیقت حیات، می‌توان به حقیقت مرگ هم پی برد؛ زیرا این دو از هم منفک نیستند. اگر تصور فرد از حیات، لذت و آلم و اندیشه و تخیل و تناسل چندروزه دنیایی باشد، طبیعتاً فرارسیدن مرگ، ناخوشایند و عذاب‌آور خواهد بود. افرادی که از تعدیل فعالیت‌های غرایز طبیعی خود عاجزند و اشباع آن غرایز، متن حقیقی زندگی‌شان قرار گرفته است، کاروانیان «حیات طبیعی محض» هستند؛ اما آن دسته از افرادی که با استناد به عقل و وجدان اصیل، خود را ملزم به شکوفاساختن استعدادهای مغزی و روانی کرده و نه‌تنها برده مطلق شرایط و عوامل محیط اجتماعی نشده‌اند، همواره با تلاشی درونی سعی در تعدیل روابط در مسیر رشد اجتماعی داشته‌اند، کاروانیان «حیات معقول» هستند. حیات معقول، حیاتی پاک از آلودگی‌ها است که فرد خود را در مجموعه بزرگی به‌نام جهان هستی که پایش منطقه جاذبه الهی است، در مسیر تکامل می‌بیند (جعفری، ۱۳۶۰: ۱۰).

مسیر او را به زحمت انداخته‌اند. باور به آخرت موجب می‌شود انسان همه تلخ‌ها را شیرین ببیند و با خاطری آسوده آن را بپذیرد؛ زیرا او را به هدف نهایی‌اش نزدیک می‌کند. او همه آنها را امتحانی از سوی محبوب خود می‌بیند که برای گزینش و انتخاب افراد شایسته نهاده شده‌اند؛ از این رو، این امتحان‌ها برای او خیلی بااهمیت است. هرگز نگاه اعتراض‌آمیز به آن ندارد و سعی در عبور از آن با نهایت دقت و هوشمندی دارد.

علاوه بر اینکه امید مبتنی بر باور به قدرت مطلق خداوند و علم او و همچنین رحمت و رأفت او به بندگان، سبب درمان و بهبودی چنین شخصی می‌شود، تصویر جدیدی از دنیا و حیات پس از آن ترسیم می‌کند و هول انتقال به زندگی جدید را از انسان می‌گیرد؛ «بنابراین، به دلیل برخورداری امور از نظم، همه احتمالات در این جهان‌بینی پایان خوشی دارند و به بن‌بست نمی‌رسند و در نبود نظام در امور، جهان فاقد هدف و معنا و در نتیجه، زندگی انسان نیز بی‌هدف و بی‌معنا خواهد بود؛ هر چیزی عبث و بیهوده است و هر تلاشی در نهایت، بی‌ارزش است؛ البته هنوز این امکان هست که انسان در پی اهداف متفرق چون پول، شهرت، هنر و علم باشد و احتمالاً از آنها کسب لذت کند؛ اما زندگی او در بن و بنیاد بی‌معناست. روحیه ناراضی، بی‌قرار، مأیوس و سرخورده انسان جدید از همین نشأت می‌پذیرد» (هاپ واکر، ۱۳۸۶: ۲۰۲). «اگر جهان آخرت، یعنی جهان جاودانگی نبود، جهان مقصد نهایی نداشت که واقعاً مقصد باشد، نه مرحله و منزل. گردش روزگار چیزی از نوع سرگشتگی بود و به اصطلاح قرآن، خلقت و آفرینش، عبث و باطل و لعب بود؛ اما پیامبران آمده‌اند که جلوی این اشتباه اساسی را بگیرند و ما را به حقیقتی آگاه سازند که ندانستن آن سراسر هستی را در نظر ما پوچ و بی‌معنی می‌کند و اندیشه پوچی را در مغز ما رسوخ می‌دهد. با رسوخ اندیشه پوچی و به عبارت دیگر، با پوچ‌پنداری، ما به‌صورت موجودی پوچ و بی‌معنی و بی‌هدف در می‌آیم. یکی از آثار ایمان و

بازگو می‌کند: «آیا انسان گمان می‌کند بی هدف رها می‌شود!».

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، «سُدی» را به مهمل و رهاشده معنا می‌کند. ایشان رهاشدن را نیز به این می‌داند که برانگیخته‌شدن پس از مرگ در کار نباشد و به میان آوردن قدرت حق تعالی بر زنده کردن معاد در ادامه این آیه، به‌خوبی این حقیقت را بیان می‌کند. لازمه برانگیخته‌شدن نیز نبودن تکلیف و پاداش و جزاست (طباطبایی، ۱۳۶۰، ج ۲۰: ۱۱۵).

نتیجه

اینک که حیات بشری در اثر بیماری مهلک کرونا به وضعیتی صرفاً بیولوژیک تقلیل یافته و نه تنها بر ابعاد اجتماعی و سیاسی‌اش تأثیر گذاشته، ابعاد انسانی و عاطفی آن نیز متأثر شده است و با یکه‌تازی بی‌امان خود، آدمیان را بی‌محابا به کام مرگ می‌فرستد، پدیده هراس از این بیماری که در واقع هراس از مرگ است، در چهره‌ای مخوف ظاهر شده است و با آشفته‌کردن روح و روان قشری عظیم از مردم جامعه که به هیچ‌چیز جز حیات برهنه باور ندارد، زندگی را به‌نحوی مضاعف به کامشان تلخ کرده است.

به نظر می‌رسد در این اوضاع بحرانی، طرح دوباره پرسش از معنای زندگی و تلاش برای پیوند زدن زندگی به اهدافی عالی و شریف تا حدود زیادی موجب غلبه بر این ترس‌ها می‌شود؛ زیرا تعهد و مسئولیت‌پذیری و رفتار اخلاقی، امید و آرامش در مواجهه با سختی‌ها و بحران‌های فرارو از شاخصه‌های زندگی معنادارند.

معقول‌زیستن و زندگی عاشقانه و اخلاقی که اولی توصیه فلاسفه و دومی روش و منش عرفا و بزرگان اخلاق است و در واقع همه به ساحت حقیقتی متعالی تعلق دارند و زیستی در ساحت معنا هستند، نظر را به سوی دین معطوف ساخته تا با نمود و غلبه وجه کارکردی آن بر سایر وجوه که عبور از هر بحرانی هرچند عمیق و چندلایه

ویژگی‌های حیات معقول عبارت‌اند از: الف) جلوه عالی حقیقت رو به کمال؛ ب) حیات آگاه نسبت به حقایق والای هستی؛ ج) حیاتی در مسیر پیشرفت تکاملی انسان‌ها در راه هدف اعلائی زندگی که چنان وحدتی به زندگی آنها می‌بخشد که گویی همه آنها از پیکر واحدی‌اند و یک روح آنها را به شعاع جاذبه الهی متصل می‌کند و د) رهیدن از دام کمیت‌ها و ورود به آستانه ابدیت.

چنین حیاتی، حیات معنادار است؛ حیاتی که انسان را از پراکندگی، تناهی‌های عالم ماده، تکرار و سردرگمی‌ها برهاند و او را به آرامشی وصف‌ناپذیر برساند. انسانی که در حیات معقول زندگی می‌کند، به انسان سوار بر کشتی می‌ماند که آگاه از مسیر، مبدأ و مقصد حرکت است و قادر است هر سؤال از لحظه‌لحظه موقعیت و جایگاهش را پاسخ دهد. چنین انسانی هیچ‌گاه خود را یله و رها نخواهد دید (جعفری، ۱۳۸۱: ۲۷۷)؛ بنابراین، در نظر او، حیات معنادار فراتر از جلوه‌های ظاهری و سطحی حیات است.

اگر مرگ، حقیقتی کاملاً مستقل و بی‌ارتباط با زندگی در نظر گرفته نشود، نه تنها مرگ، زندگی را بی‌معنا نخواهد کرد، حیات، تنها با مرگ معنا می‌یابد؛ در نتیجه، همان‌نا مرگ، نه تنها به‌مثابه فنا و نابودی نیست، بلوغ و پختگی حیات آدمی است؛ گویی بدن در دوران حیات، حالت غنچه‌بودن را سپری می‌کرده است و با فرارسیدن مرگ، این غنچه شکوفا خواهد شد (همان: ۱۸۶). زندگی انسان در این جهان و رفتن از آن بی‌شباهت به وضع چنین در رحم و انتقال آن به دنیا نیست. اگر دنیا بدون حیات پس از مرگ در نظر گرفته شود، زندگی انسان با ابهامات زیادی مواجه می‌شود. به عبارتی، زندگی انسان، فاقد معنا و مفهوم می‌شود. قرآن در آیه ۱۱۵ از سوره مؤمنون در این باره می‌فرماید: «آیا گمان کرده‌اید شما را بیهوده آفریدیم و به سوی ما باز نمی‌گردید!».

در آیه ۳۶ سوره قیامت نیز این حقیقت را چنین

سوی وبال

موقعیت‌های زوال اعم از زوال نعمت‌ها، زوال صحت و سلامت و زوال عمر، فرصتی نصیب افراد می‌کند که نتیجه بصیرت و تجدید نظر در ارزش‌دواری‌هایی است که شخص درباره دنیا، مناصب و مقامات آن، برخورداری‌های آن و کم‌وکیف این تنعم‌ها حاصل می‌کند. در واقع پرسیدن فضای ذهن آدمی از هم‌وغم‌های دنیوی، جایی برای عاقبت و آخرت‌اندیشی باقی نمی‌گذارد؛ اینجاست که حس نزدیک‌شدن به بیماری و مرگ بالاترین هشدار است تا تحصیل باقیات صالح را جایگزین بخشی از دغدغه‌های امور فانی کند. در چنین وضعیتی، صفاتی همچون توکل، صبر، رضا، تحمل، دعا، توسل و ... به‌نحو ملموس‌تری در معنابخشی به زندگی نمود می‌یابند. همچنین، برای همگان نوعی احساس قدردانی و قدرشناسی از نعمت‌های روزمره (مانند نعمت بدن و سلامتی، ارتباط نزدیک با دیگران و حضور در اجتماعات) به وجود می‌آید که شکلی عادی و دائمی پیدا کرده بودند و نسبت به از دست دادن آنها احساس حسرت پدیدار می‌شود که «قدر نعمت کسی داند که به مصیبتی گرفتار آید».

از بعدی دیگر، بحران کرونا همان‌طور که زشتی و کراهت صفات مذمومی چون نفع‌طلبی (مانند احتکار)، خودخواهی، بی‌اعتمادی و بی‌عدالتی - به‌عنوان چهره منفی سرشت بشر ناشی از تعطیلی اوامر و نواهی الهی در زیست روزمره انسانی - را هویدا کرد، اثرسازنده نمود صفات خدایی چون مهربانی، ایثار و توجه به دیگران را نیز به‌عنوان ابعاد مثبت بشریت آشکار ساخت. هرچند این

به‌واسطه آن می‌سور شده است، تحمل بحران پیش رو و عبور از آن ممکن آید. در نگاه تقلیلی، دین صرفاً انعکاسی از فرایندهای اجتماعی مهم یا بیانی از علائق اقتصادی یا بروز نیازهای روانی تعریف می‌شود و جنبه‌ها و جهت‌های دیگر آن فراموش می‌شود. در رویکرد جوهری نیز به امر گوهرین دین توجه می‌شود و تلاش بر آن است تا از ظواهر و سطوح بیرونی دین و حیطه تعاملات اجتماعی فراتر روند و به هسته اصلی، درونی و ارزشی دین دسترس پیدا کنند. تنها در بعد کارکردی، کارایی و نقش دین در عرصه‌های زندگی با پاسخگویی به مشکلات و پرسش‌هایی که بشر را از هر سو احاطه کرده است، امکان ظهور و بروز پیدا می‌کند.

به وجود آمدن شرایط بحرانی در جهان ناشی از زوال سلامت و تندرستی، مجال و فرصتی ایجاد می‌کند تا انسان امروزی با خود و برای خود بیندیشد؛ برای خود اندیشیدن به معنای پشت پا زدن به تمامی میراث‌های معنوی، فرهنگی و تمدنی انسانی نیست؛ بلکه به معنای آن است که در پی یافتن جایگاه خویش در نظام هستی و معنابخشیدن به حیات خود است. رویداد بلا از جمله عواملی است که می‌تواند در این بازاندیشی، آدمی را مدد رساند و او را از بی‌توجهی به هدفمندی آفرینش و غرور نابجا نسبت به دارایی‌های اندکش در مقابل مالک بیکران ملک هستی رها سازد؛ همو که مولانا به شیوایی سروده است:

میر دیدی خویش را ای کم ز مور / زان ندیدی آن موکل را تو کور
غره گشتی زین دروغین پر و بال / پر و بالی کو کشد

در صد مردان و ۱,۷ در صد زنان گفته‌اند اهمیت دین و خدا برای شان کمتر از قبل شده است. افراد گروه سنی جوان که طبق برخی نظریات، مستعد تغییر بیشتری هستند، ۴۱,۵ در صد گفته‌اند اهمیت دین و خدا برای شان بیشتر شده و ۵۳,۲ در صد نیز گفته‌اند تغییری ایجاد نشده است. ۵,۴ درصد نیز گفته‌اند کمتر شده است. در مقابل، در گروه سنی بالای ۵۰ سال ۴۸,۵ درصد گفته‌اند اهمیت آموزه‌های دینی و خدا برایشان بیشتر شده و فقط ۱,۶ درصد گفته‌اند کمتر شده است.

۱. نتایج جدیدترین نظرسنجی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) درخصوص شیوع ویروس کرونا در سطح ملی در تاریخ ۲۴ تا ۲۷ فروردین ۱۳۹۹، نشان می‌دهد در پاسخ به این سؤال که «اهمیت دین و خداوند در این مدت شیوع کرونا برای شما نسبت به قبل چه تغییری کرده است؟» ۴۷ درصد مردم ایران گفته‌اند اهمیت دین و خدا در این مدت برایشان بیشتر از قبل شده است و ۴۸,۴ درصد نیز گفته‌اند از این نظر تغییری ایجاد نشده است. فقط ۳,۵ درصد مردم گفته‌اند اهمیت دین و خداوند برایشان کمتر از قبل شده است. ۵,۳

القرآن، قم، نشر جامعه مدرسین.
 ۱۴- علی زمانی، امیرعباس، (۱۳۸۳)، خدا؛ زبان و معنا، قم، انتشارات آیت عشق.
 ۱۵- متز، تادئوس، (۱۳۹۰)، «معنای زندگی»، ترجمه زهرا رمضانلو، مجله کتاب ماه دین، سال ۱۴، شماره ۴۵، صص ۲۸-۱۶.
 ۱۶- مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع)، (۱۳۹۹)، کرونا مثبت.
 ۱۷- مطهری، مرتضی، (۱۳۶۷)، مجموعه آثار، تهران، صدرا.
 ۱۸- ملکیان، مصطفی، (۱۳۷۹)، تاریخ فلسفه غرب، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
 ۱۹- نصری، عبدالله، (۱۳۸۶)، فلسفه آفرینش، قم، نشر معارف.
 ۲۰- نکوئی سامانی، مهدی، (۱۳۸۶)، «دین در دنیای مدرن»، مجله معرفت، شماره ۱۲۳، صص ۷۸-۵۹.
 ۲۱- نیچه، فردریش ویلهلم، (۱۳۷۷)، خواست و اراده معطوف به قدرت، ترجمه انگلیسی: والتر کوفمان و آر. جی. هالینگدل، ترجمه فارسی: رویا منجم، تهران، مس.
 ۲۲- هاپ واکر، لوئیس، (۱۳۸۶)، معنای زندگی، ترجمه اعظم پویا، تهران، نشر ادیان.
 ۲۳- هیوم، راسل، فلو و جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۰)، مرگ و جاودانگی، مجموعه مقالات، ترجمه سید محسن رضازاده، ویراستار: مصطفی ملکیان، تهران، نشر سهروردی.
 ۲۴- یالوم، آروین، (۱۳۷۵)، روایت هایی از روان درمانی (روانشناسی وجودی)، ترجمه مهشید یاسایی، تهران، نشر آمون، چاپ اول.
 25- Habermas, Jurgen. (2002). Religion and Rationality: Essays on Reason, God, and Modernity. The MIT press.
 26- Inglehart, R. (1997). Modernization and Post modernization: Cultural Economic and Political Change in 43 Societies, Princeton University Press.
 27- Kierkegaard, Soren. (1980). Sickness unto death. Howard V. Hong ddd aaaa a H Hggg” by Princeton University Press.

ویروس به عدالت و به نحو دمکراتیک، به شهروندان درجه یک و درجه دو هجوم آورد، لزوماً همگان امکان دسترسی برابر به امکانات بهبودیابی را نداشتند و ضعف حاصل از این بی عدالتی، باز هم درستی نهیب دین در فروپاشی زودهنگام جامعه عاری از عدالت را ثابت کرده و می کند.

منابع

۱- برگر، پیتر، (۱۳۹۷)، سایبان مقدس (عناصر نظریه جامعه‌شناختی دین)، ترجمه ابوالفضل مرشدی، تهران، نشر ثالث.
 ۲- بنتهام، سوزان، (۱۳۸۴)، روانشناسی تربیتی، ترجمه اسماعیل بیابانگرد و علی نعمتی، تهران، رشد.
 ۳- بوپر، مارتین، (۱۳۹۲)، کسوت خداوند، ترجمه عباس کاشف و ابوتراب سهراب، تهران، نشر و پژوهش فرزاد روز.
 ۴- پورحسن، قاسم، (۱۳۹۳)، الهیات و مسئله شر، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
 ۵- تیلور، چارلز و فرهنگ رجایی، (۱۳۹۳)، زندگی فضیلت‌مند در عصر سکولار، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول.
 ۶- جعفری تبریزی، محمدتقی، (۱۳۶۰)، حیات معقول، تهران، سیمای نور.
 ۷- _____، (۱۳۸۱)، امام حسین شهید فرهنگ، پیشرو انسانیت، تهران، مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
 ۸- جوردانو، پائولو، (۱۳۹۹)، در روزگار آلودگی، تهران، نشر برج.
 ۹- جیمز، ویلیام، (۱۳۷۶)، دین و روان، ترجمه مهدی قاننی، قم، دارالفکر، چاپ دوم.
 ۱۰- زیمیل، گنورگ، (۱۳۷۲)، «کلانشهر و حیات ذهنی»، ترجمه یوسف علی اباذری، مجله‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۶، صص ۶۶-۵۳.
 ۱۱- شیخاوندی، داود، (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی ماکس وبر (جادو زدایی از جهان)، تهران، مرن‌دیز.
 ۱۲- کاپلستون، فردریک، (۱۳۸۵)، تاریخ فلسفه (جلد اول - یونان و روم)، ترجمه دکتر سید جلال‌الدین مجتوبی، تهران، انتشارات سروش.
 ۱۳- طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۶۰)، المیزان فی تفسیر